

TÖZSÉR ANETT

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR FELSŐOKTATÁSI TÉR KIHÍVÁSAI ÉS POTENCIÁLJA, DÖNTÉSHOZÓI INTERJÚKON KERESZTÜL (1. RÉSZ)

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány a Nemzetstratégiai Kutatóintézet EFOP-3.10.1-17-2017-00002 „Az oktatási struktúrák Kárpát-medencei makroregionális együttműködését támogató kutatások” című projekt keretein belül, a „Kutatások, vizsgálatok a felsőoktatásra és köznevelésre hatást gyakorló tényezők, tendenciák megismerése érdekében” témában született eredmények alapján készült. A 2018. június – 2019. április között végzett kutatás célja a Kárpát-medencei oktatás- és nevelésügy vizsgálata volt, és ehhez kapcsolódóan kérdeztünk meg az oktatásügyben döntéshozó, döntésbefolyásoló Kárpát-medencei magyar köz- és felsőoktatási szakembereket. A kutatással az érintett témával kapcsolatos kihívásokat és potenciálokat, illetve az egyes nemzetrészek közötti kapcsolatokat szerettük volna azonosítani. A Kárpát-medencei magyar felsőoktatási tér vizsgálatán belül külön figyelmet szenteltünk a nemzetrészek közötti hasonlóságok és különbségek vizsgálatának a felsőoktatásban. A kutatás keretében összesen 49 szakértői interjút készítettünk el, ebből 12 készült a felsőoktatás szakembereivel. Jelen tanulmányunkban ezeket a felsőoktatási szakértők által megfogalmazott véleményeket és javaslatokat összegeztük.

MÓDSZER

Az elkészített interjúkkal – a teljessége nélkül – a Kárpát-medencei magyar felsőoktatás helyzetére nyertünk kitekintést. Ahhoz, hogy az elkészített interjúk a Kárpát-medencei magyarság oktatási helyzetképét reprezentálják, a következő szempontok figyelembe vételét javasoltuk az interjúalany-listák összeállításánál: azokat az oktatási szereplőket választottuk ki, akik a felsőoktatásban döntéshozó, illetve döntést befolyásoló szerepben vannak. Mivel a felsőoktatást Kárpát-medencei szinten vizsgáljuk, alapvető szempont volt, hogy a magyarországi szereplők mellett a külföldi magyarság képviselőit is megszólaltassuk. Így módon Szlovákiából, Romániából, Szerbiából is megszólaltattunk szakembe-

reket. A felsőoktatási interjúk alanyai értelemszerűen azokból az országokból kerültek ki, amelyekben magyar nyelvű felsőoktatásról beszélhetünk. Magyarországról 4 főt, Szlovákiából és Romániából 3-3 főt, Szerbiából pedig 2 főt szólaltattunk meg. Bár Kárpátján is létezik magyar nyelvű felsőoktatás, a jelen kutatási mintába nem vettünk fel kárpátaljai interjúalanyokat, amelynek az az oka, hogy Kárpátalja oktatáspolitikai helyzete sajátos, ami önálló vizsgálatot igényel, így ezt nem tartalmazza még jelen kutatásunk.

A felsőoktatási témájú interjúkat az alábbi szervezetek szakértőivel készítettük el: Magyarországon az Emberi Erőforrások Minisztériuma, felsőoktatásért felelős helyettes államtitkárság, az Országgyűlés Kulturális és Oktatási Bizottsága, a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete, a Magyar Rektori Konferencia képviselői, Erdélyben (Románia) a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a Partiumi Keresztény Egyetem szakértői. Felvidéken (Szlovákia) a Selye János Egyetem, a Nyitrai Egyetem Közép-európai Kara Pedagógusképző Intézete, a Vajdaságban (Szerbia) pedig az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdaságtudományi Kara és a Szabadkai Műszaki Szakfőiskola szakértőivel.

Tekintettel arra, hogy – ahogyan mi azt feltételezzük – nemzetrészenként eltérők lehetnek a problémák, az egyszerűség kedvéért kettéválasztottuk a magyarországi és a külföldi interjúkérdéseket. Különböző kérdéssort állítottunk össze a magyarországi, a felvidéki, az erdélyi és partiumi, valamint a vajdasági interjúalanyok számára, figyelembe véve a felsőoktatási rendszerek nemzetrészenként tapasztalható, illetve a kisebbségi létből eredő különbségeit. Ugyanakkor a nemzetrészekre vonatkozó kérdéssor esetében igyekeztünk a Magyarországgal közös problémákat is beazonosíthatóvá tenni.

A felsőoktatási kérdések összeállításánál alapvető háttéranyagként használtuk fel a Kováts Gergely és Temesi József által szerkesztett *A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017* című

tanulmánykötetet. Ennek aktuális megállapításaira támaszkodva, követve a tanulmánykötet tematikáját, állítottuk össze a kérdéseket. Így módon külön blokkban foglalkozunk a nemzetközi környezet, az ágazatirányítás és ágazati szerkezet, a felsőoktatás gazdasági kondíciói, a felvételi tendenciák és hallgatói létszámok, a felsőoktatásban tapasztalható elvándorlás és a diplomás pályakövető rendszer, a tanítás és tanulás minősége, a kutatásfejlesztés és innováció, valamint a nemzetköziesedés témaköreivel.

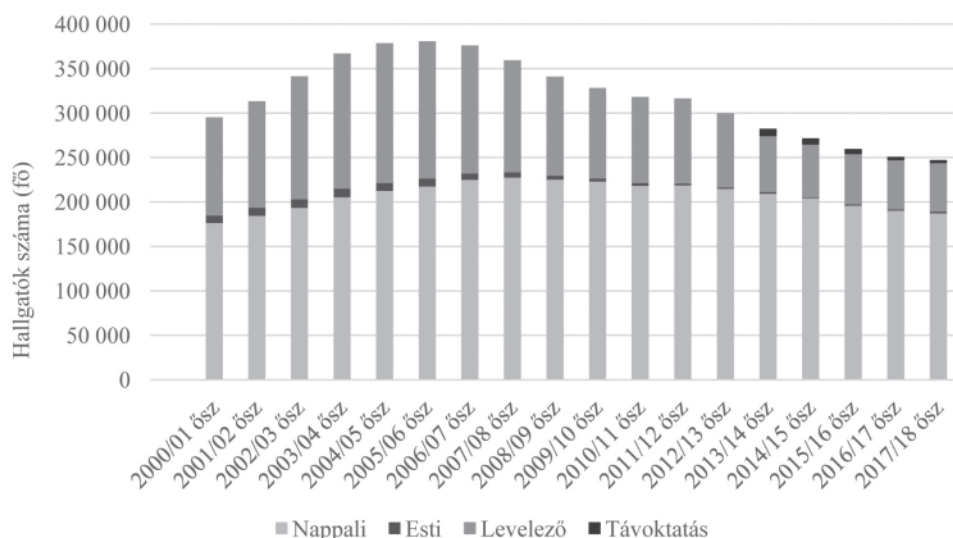
Az interjúk főbb eredményei című fejezetben az interjúalanyok által elmondott vélemények olvashatók.

AZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

A MAGYARORSZÁGI FELSŐOKTATÁS JELLEMZŐI

Az 1. ábrán látható, hogy 2000-től 2017-ig 48 031 fővel, 27 százalékkal csökkent a hallgatók száma, 2017/2018 őszén iratkoztak be a legkevesebben felsőoktatási intézményekbe (247 008 fő). A KSH népszámlálási adatai alapján (KSH 2011) ez a folyamat többek között demográfiai okokra vezethető vissza: a beiskolázás szempontjából releváns középiszkolás (15–19 éves) korosztálynak a létszáma a 2001-es népszámlálási időszakhoz képest 2011-re 341 206 főről 304 075 főre, 11%-kal csökkent. Ennek eredője nyilván az, hogy Magyarországon több évtizede a népesség számának csökkenése jellemző. 2011-ben 9 937 628 fő volt az ország lakossága, 261 ezer fővel kevesebb, mint 2001-ben (KSH 2011). Ezzel a folyamattal párhuzamosan az Oktatási Hivatal statisztikai kimutatásai szerint az érettségizők száma is csökkent: amíg 2011-ben 142,6 ezer fő, addig 2019-ben 111,1 ezer fő volt az érettségizők száma (<https://m.eduline.hu>).

A jelentkezők számának visszaesése azonban nem magyarázható kizárólag a demográfiai folyamatokkal. Okozhatta még a részidős képzés iránti kereslet csökkenése, a lakossági fizetőképesség válsággal összefüggő csökkenése.



1. ábra: A hallgatók számának változása munkarend szerint, 2000–2018
 Forrás: OH FIR alapján NSKI saját szerkesztés (2019) (https://www.oktatas.hu/felsooktatas/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak)
 Megjegyzés: a 2012/13-ig a távoktatás munkarend adatai a levelező tanulókkal együtt értendő

Kérdésként merülhet fel az is, hogy vajon volt-e hatása a szakpolitikai beavatkozásnak, azaz a teljes hallgatói létszám tekintetében az államilag támogatott létszám meghatározásának (létszámkeret-meghatározás és finanszírozás), másrészt a minőséget is érintő országos felvételi minimum ponthatár meghatározásának. Veres Pál (2017) szerint ez is hatást gyakorolhatott a hallgatói létszámok csökkenésére. Kérdés továbbá, hogy a felsőoktatás önköltségessé tételének 2013. évi bejelentése – amely együtt járt az állami finanszírozású helyek csökkenésével és újraelosztásával – is előidézhette-e a jelentkezők számának a csökkenését. Egyes vélemények szerint (Veres 2017; Kovács–Temesi 2018) ez a tényező is okozhatta a hallgatói létszámcsökkenést.

A Kárpát-medencei magyar felsőoktatási rendszerek közös jellemzője a felsőoktatási piac kibővülése. Ez egyrészt jelenti a többségi és magyar nyelvű képzések közötti konkurenciát,

amely részben az állami felvételi és finanszírozási szabályoknak, részben pedig az állampolgári választási preferenciáknak tudható be.

am a 2000-es évektől hangsúlyosabban megjelentek az egy országon belüli magyar–magyar párhuzamos képzések, illetve piaci versengések is (Csete 2010). Ezek a tényezők ugyancsak erősíthették a magyarországi hallgatói létszámok csökkenését.

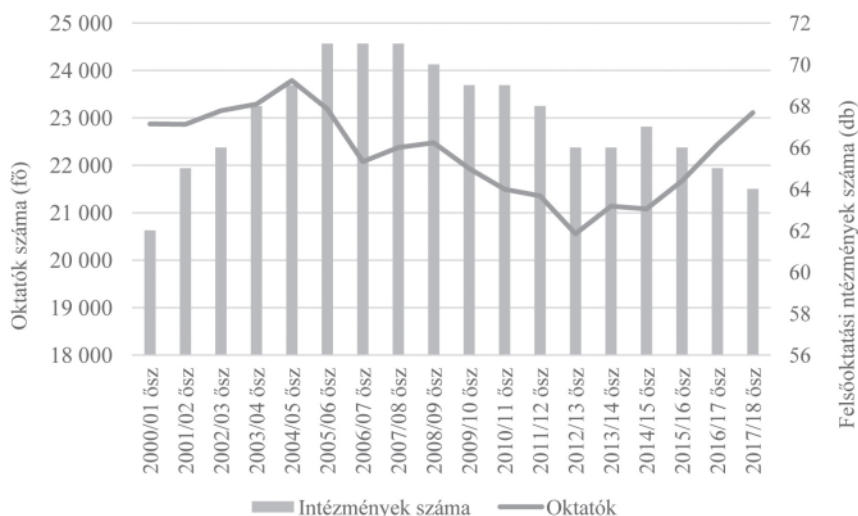
A hallgatói létszámok változásától eltérően az oktatói létszámok részben stagnálást, részben csökkenést, részben pedig növekedést jeleznek (2. ábra).

A hallgatói létszámcsökkenéssel párhuzamosan Magyarországon a felsőfokú végzettségűek aránya a 30–34 évesek körében folyamatosan emelkedett, és az Európa 2020 Stratégiában nemzeti célként meghatározott 30,3%-os határt meghaladva 2015-ben már 34,3%-ot ért el (Fokozatváltás a felsőoktatásban, 2016).

Az Oktatási Hivatal Felsőoktatási Információs Rendszerének adatai alapján az is látható, hogy alapképzési szinten tanul ma a teljes hallgatói létszám közel kétharmada (1. táblázat),

amely részben az állami felvételi és finanszírozási szabályoknak, részben pedig az állampolgári választási preferenciáknak tudható be.

A magyar felsőoktatás a képzési típusok között a rövid idejű képzéseket nem tudta megerősíteni, amelyek azonban számos országban a tömegesedés fő csatornáit: a múltban az életen át tartó tanulást támogató szakirányú továbbképzés iránti kereslet és e képzésben résztvevők létszáma a 2003/2004-es tanévig növekvő, majd határozottan csökkenő trendet mutatott, a csökkenés a 2012/2013-as tanévben megtörni látszott. A jövő szabályozási és finanszírozási kérdése lehet, hogy az alapidomával rendelkezők később mennyien térnek vissza a munka világából, és hogyan választanak a mesterképzés és a szakirányú továbbképzés között. Szakpolitikai kihívás továbbá az alapis és mesterképzés, valamint az osztatlan képzés hallgatói létszámának visszaesésével felszabaduló infrastrukturális és



2. ábra: intézmények és oktatók számának változása, 2000–2018. Forrás: OH FIR alapján NSKI saját szerkesztés (2019) (https://www.oktatas.hu/felsooktatas/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak)
 Megjegyzés: Az oktatók száma a teljes és részmunkaidőben, valamint megbízással foglalkoztatottak számát jelenti

részben humán kapacitás hasznosítása az életen át tartó tanulásba történő érdemi bekapcsolódás révén (Veres, 2017, 7–17).

Miközben folytatódott a magyar felsőoktatásban a belföldi hallgatók számának csökkenése az elmúlt öt évben (11,5 százalékkal), addig „a *külföldi hallgatók száma* dinamikusan nőtt, 39 százalékkal. Ennek eredményeként a külföldi hallgatók aránya elérte a 11,4 százalékot. A növekedés legnagyobb

forrása a kormány által finanszírozott Stipendium Hungaricum program, amely a külföldi hallgatók 16 százalékát biztosítja” (Kováts–Temesi, 2018, 156). Fontos fejlemény a határon túli magyar hallgatókat illetően, hogy „míg a négy szomszédos ország (Románia, Szlovákia, Ukrajna, Szerbia) hallgatói 2009-ben 46,2 százalékot tettek ki, ez az arány 2017-ben 21,5 százalékra mérséklődött: abszolút számokat tekintve 8 384-ről 6 950 főre csökkent a határon

túli, döntően magyar anyanyelvű hallgatók száma” (Kováts–Temesi, 2018, 155). A szomszédos országok magyar hallgatói egyedül Szerbiából jöttek nagyobb létszámban, mint korábban. Ennek olyan oka is van, hogy Erdélyben és a Felvidéken növekedett a helyben tanulás lehetősége magyar nyelven, míg a Vajdaságban erre csak korlátozottan nyílt lehetőség (Kováts–Temesi 2018; Fokozatváltás a felsőoktatásban 2016; NSKI 2019).

	felsőoktatási szakképzés	alapképzés (BA/BSc)	mester-képzés (MA/MSc)	osztatlan képzés	szakirányú továbbképzés	doktori képzés (PhD/DLA)	Végösszeg
hallgatók száma (nappali)	8 614	129 200	21 549	36 335	247	6 333	202 278
hallgatók száma (esti)	0	1 257	542	20	1745	10	3 574
hallgatók száma (levelező)	3 524	36 417	12 762	5 479	12 661	1 333	72 176
hallgatók száma (távoktatás)	98	3446	1	0	1 777	0	5 322
összes hallgató száma	12 236	170 320	34 854	41 834	16 430	7 676	283 350
összes külföldi hallgató száma	116	15 625	4 520	10 259	300	1 489	32 309

1. táblázat. A magyar felsőoktatás hallgatói létszámának képzési szintek szerinti megoszlása, 2017/2018 (fő) Forrás: OH FIR alapján NSKI szerkesztés (2019) (https://www.oktatas.hu/felsooktatasi/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak)

A *felsőoktatás közfinanszírozását* 2008-ig emelkedő trend, később stagnálás, majd az utóbbi években ismét emelkedő trend jellemzi (2. táblázat). Ha figyelembe vesszük a hallgatói létszám csökkenő trendjét, az egy főre eső közfinanszírozás javulása figyelhető meg, illetve várható (Veres, 2017). A költségterítéses képzés megjelenésével koordinációs (beleértve a finanszírozást is) tekintetben duálissá vált a magyar felsőoktatás: kialakult egy jelentős piaci szektor, amit valamilyen kormányzat tudomásul vett. „A 2004/2005-ös tanévig az önköltséges képzés aránya nőtt, és a csúcspontján, ha kis mértékben is, de meghaladta az 50 százalékot. Hasonló változás figyelhető meg a nappali és a részdíjs képzés

arányát tekintve is, ami a két folyamat közötti összefüggés valószínűségére utal” (Veres, 2017, 11).

Év	Felsőfokú oktatás (folyó áron, milliárd forint)
2001	161 871
2002	183 934
2003	216 422
2004	214 129
2005	226 772
2006	234 968
2007	253 174
2008	266 745
2009	261 763
2010	259 156

2011	270 646
2012	247 517
2013	243 645
2014	257 908
2015	264 484
2016	300 297
2017	324 778

2. táblázat. A költségvetés kiadásai (2001–2017) folyó áron. Forrás: OH FIR alapján NSKI szerkesztés 2019. (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi014.html)

Hasonló – illetve valamivel kedvezőtlenebb – helyzetet látunk, ha nem a költségvetés főösszegéhez, hanem a GDP-hez viszonyítva vizsgáljuk a felsőoktatási kondíciókat (3. táblázat).

Milliárd forint	2009. évi terv	2010. évi terv	2011. évi terv	2012. évi terv	2013. évi terv	2014. évi terv	2015. évi terv	2016. évi terv	2017. évi terv	2018. évi terv
Összes felsőoktatási kiadás a GDP-hez viszonyítva	1,62	1,62	1,70	1,62	1,51	1,46	1,41	1,38	1,54	1,45
Összes felsőoktatási támogatás a GDP-hez viszonyítva	0,85	0,78	0,78	0,68	0,56	0,58	0,58	0,57	0,67	0,63
Összes felsőoktatási kiadás a központi költségvetés kiadási főösszegéhez viszonyítva	4,74	3,25	3,46	2,87	2,73	2,76	2,76	2,85	3,08	2,85
Összes felsőoktatási bevétel aránya a kiadásokból	50	52	54	58	63	60	59	58	57	57

3. táblázat. A felsőoktatás kiadásainak és állami támogatásának GDP-hez viszonyított aránya a központi költségvetési törvények tervadatai alapján 2009–2018 (%) Forrás: Polónyi 2018, In Kováts–Temesi, 2018, 83.

Itt a cél az 1% elérése lett volna, azonban a 2009-es 0,85% is csökkent 2013-ban 0,56%-ra. 2017/18-ban a 0,6%-ot ugyan kissé meghaladta, de a pozíció nem javult. A felsőoktatási kiadások aránya (ez az összes forrást számba véve alakul) a vizsgált időszak alatt 2011-ben volt a GDP-hez viszonyítva a legnagyobb (1,70%), 2016-ban a legalacsonyabb (1,38%), és jól látható, hogy 2018-ban alig haladja meg ezt a legalacsonyabb arányt (Polónyi, 2018, 13–14).

A magyarországi felsőoktatásban fontos változások történtek az elmúlt két évtizedben a képzési szerkezet, a koordináció és a tulajdonjogok tekintetében.

A fokozatváltás a felsőoktatásban középtávú szakpolitikai stratégia cselekvési terve (2016–2020) szerint Magyarországon a felsőoktatáshoz való hozzáférés kiszélesedett, a képzésből a korábbi évtizedekben kizárt csoportok megszerezhették a kívánt végzettséget, megvalósult a tanítási szabadság, kialakult az egységes magyar felsőoktatás intézményrendszere és képzési szerkezete, visszaállt az oktatás és kutatás egysége, megjelent a felsőoktatás minőségi fejlesztésének igénye, és nőttek a felsőoktatási pénzügyi ráfordítások. A szakpolitikai stratégia megállapítja, hogy ebben az időszakban adottak a szükséges pénzügyi feltételek ahhoz, hogy a rendelkezésre álló források hatékony felhasználásával, változatlan állami szerepvállalás mellett, ugyanakkor külső többletforrások bevonásával a saját lábára álljon a hazai felsőoktatási rendszer. 2030-ra megvalósulhat egy biztos alapokon nyugvó, nem pusztán közösségi forrásokból táplálkozó felsőoktatás, amely a minőségi oktatásnak és versenyképes képzésnek köszönhetően képes lesz külső források bevonásával is finanszírozni tevékenységét.

A Kováts–Temesi szerkesztésében elkészült tanulmánykötet (2018) összefoglaló fejezete azonban rámutat arra, hogy az elmúlt évtizedben csökkent a felsőoktatási ágazat súlya, amelynek jele volt a felsőoktatási ágazatért felelős vezető kormányzati struktúrában elfoglalt helyének (szintje) változása, a magas szinten tárgyalt és elfogadott felsőoktatási stratégiák hiánya, illetve a felsőoktatás-politikák egyeztetésébe bevont szervezetek (ún. köztes szervezetek) szerepének leértékelődése. E véleménynel szemben az interjúalanyok részéről más álláspontok is megfogalmazódtak. Ezek azt hangsúlyozzák,

hogy bár 2010 óta nincs önálló oktatási tárca, és valóban „csak” államtitkár vezeti az oktatási ágazatot, funkciója mégis olyan, mint a régi struktúrában a miniszteré volt, azaz teljes hatáskörrel dolgozik. E vélemények szerint a felsőoktatás jövője nem azon múlik, hogy államtitkárnak vagy miniszternek hívják a vezetőit, hanem azon, hogy a kormány mit akar tenni az oktatással, és azon, hogy az oktatási államtitkárnak milyen stratégiája van, milyen víziói vannak az oktatás fejlesztésére.

Paradox módon az átalakulás olyan módon zajlott le, hogy annak végpontján egy több elemében változó hatékonysággal működő felsőoktatási rendszer képe is kirajzolódik. Ez történt például a bolognai rendszer implementációjával kapcsolatban (Fokozatváltás a felsőoktatásban szakpolitikai stratégia 2016). A *többciklusú képzési rendszer (bolognai rendszer) bevezetése* 2006-ban történt. Ennek 2010-re többek között az alábbi következményei látszottak: „a létszámarányok tekintetében az alapképzés dominanciája és az alapképzés tartalmának túlszűfolttsága, a mesterképzés iránti érdeklődés elmaradása a várakozásoktól, az elmélet és a gyakorlat arányának tisztázatlansága, a képzési programok tervezésének, a képzési folyamat szervezésének módszertani hiányosságai”, amelyek a 2010 utáni szakpolitika kihívásait szaporították (Veres, 2017, 17).

Másrészt a felsőoktatási rendszer eredményességének növelése érdekében „az állam az egységes felvételi követelmény szigorításával kívánta emelni és egységesebbé tenni a felsőoktatásba kerülő hallgatók színvonalát, növelni végzési és életesélyeiket. Az állam a korábbinál szigorúbb szabályozással (ponthatárokkal és létszámkorlátokkal) kívánta befolyásolni a képzési területek és szakok hallgatói arányait az államilag támogatott körben” (Veres, 2017, 18).

A *felsőoktatási intézmények irányítása Magyarországon 2014-től* jelentősen átalakult, 2014 őszén és 2015 januárjában sor került a kancellárok kinevezésére, majd 2016 elején a felügyeleti szerepet ellátó konzisztóriumok felállítására. A konzisztóriumnak a kancellár és a rektor mellett három tagja van, akiket a fenntartó nevez ki. A külsős tagokra az intézmény, a hallgatói önkormányzat és az intézmény érintettjei is tehetnek javaslatot. A konzisztóriumok a költségvetéssel, vagyongazdálkodással, intézményi stratégiával kapcsolatban rendelkeznek vétőjoggal. A

kancellári rendszer megteremtette e vezető közvetlen tulajdonosi kinevezését, közvetlen és operatív ellenőrzésének a lehetőségét. A koordináció kapcsán már említett konzisztórium létrehozásával az állam részben ugyancsak tulajdonosi befolyásának és ellenőrzésének teremtett intézményes formát, ugyanakkor bizonyos mértékig külső érdekgazda (stakeholder) befolyásnak is teret adott. A változások a dinamikus hatékonyság javulását mutatják (Berács et al., 2017; Veres, 2017).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berács József – Derényi András – Kádár-Csoboth Péter – Kováts Gergely – Polónyi István – Temesi József (2017): *Magyar Felsőoktatás 2016*. Stratégiai helyzetértékelés. Projektjelentés. NFKK, Budapest. Elérés: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/282711/Magyar_Felsooktatás_2016.pdf
- Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János (2010): Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor – Bitskey Botond (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században 2006–2008*. 125 – 165. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest.
- *Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia 2016*. Elérés: https://www.kormany.hu/download/c/9c/e0000/Fokozatváltás_Felsooktatásban_HONLAP-RA.PDF
- *Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia 2016*. Cselekvési Terv 2016–2020. Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest.
- Kováts Gergely – Temesi József (2018): *A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017*. NFKK Kötetek 2. Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja. Budapest. Elérés: http://real.mtak.hu/99311/1/MF_2008-2017_v2_integracio-min.pdf
- NSKI 2019. Nemzetstratégiai Kutatóintézet: *A tanulók és hallgatók földrajzi mobilitását feltáró kutatások*. Kutatási jelentés. EFOP-3.10.1-17-2017-00002 Az oktatási struktúrák Kárpát-medencei makroregionális együttműködését támogató kutatások kutatási projekt 1. tevékenységcsoport 2. főtevékenység tanulmánya. Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2019. kézirat
- Veres Pál (2017): *A magyar felsőoktatási rendszer kihívásai és változásai hagyományos és intézményi megközelítésben, különös tekintettel a 2010 utáni időszakra*. Acta Wekerlenensis: Gazdaság és Társadalom 2560-0834 2017/1. 1 – 31. Elérés: <https://wsuf.hu/media/attachments/2017/09/28/dr.-veres-pl---magyar-felsooktatás-2010-utn.pdf>